

HET VRAAGSTUK VAN DE GESCHIEDSCHRIJVING

H.W. von der Dunk, *De glimlachende sfinx. Kernvragen in de geschiedenis*. Amsterdam, Bert Bakker, 2011, 443 pp. € 34,95 ISBN 978 90 351 3638 0

Eén van de belangrijkste cultuurhistorici van ons taalgebied is ongetwijfeld de Utrechtse historicus Herman W. von der Dunk. Na zijn tweedelige studie over de twintigste eeuw (*De verdwijnende hemel*, 2000) las ik met veel vrucht en genoegen de bundel *Mensen, machten, mogelijkheden*, (2002), de cultuurhistorische verkenning *In het huis van de herinnering* (2007) en zijn visie op Nederland in *Op schuivende planken* (2007). Een jaar later verscheen het autobiografische *Terugblik bij strijklucht* waarin hij de kleine geschiedenis van zijn jeugdjaren in Duitsland en (vanaf 1937) in Nederland magistraal verweeft in de grote geschiedenis van oorlogsdreiging en bezetting. Dit jaar verschenen zijn reflecties op de geschiedeniswetenschap *De glimlachende sfinx. Kernvragen in de geschiedenis*.

In elf hoofdstukken behandelt de auteur erudiet en diepgaand tegelijk enkele fundamentele problemen die voor elke historicus, die verder wil gaan dan een simpel feitenrelaas, van belang zijn. Uiteraard gaat het hier om een keuze waarin de ‘gevoeligheden’ van de historicus Von der Dunk resoneren. Voor hem is het duidelijk dat “geschiedenis pas zin en zeggingskracht begint te krijgen als men de existentiële vragen over ik en wereld, waar alle historische gebeuren uit voortkomt, niet resoluut uit zijn werk verwijderd” (p.73). Na een inleidende bijdrage over de situatie van onze tijd volgen twee verhandelingen over de theoretische grondslagen van de geschiedwetenschap (‘Historisering en relativisme’ en ‘Verhaal, werkelijkheid, waarheid’). Daarna komen er een aantal cruciale items aan bod waarmee de historicus, die een verleden tijd tracht te begrijpen, geconfronteerd wordt. Naast bijdragen over individualisme en collectivisme, de enkeling, de staat, de politieke schuld en het vooruitgangsvraagstuk, verwijs ik vooral naar zijn knappe verhandelingen: ‘Het vraagstuk van de theodicee’, ‘Het kwaad als een wraak op sterfelijkheid’ en ‘Kunst tussen sacralisering en prostitutie’.

Het is ondoenbaar om hier alle bijdragen apart te bespreken. Ik beperk mij tot enkele punten uit dit in zijn geheel toch wel zeer rijk boek. Een eerste betreft zijn bijdrage ‘Verhaal, werkelijkheid, waarheid’. Ik maak daarbij een kleine omweg via een roman waarin het vraagstuk van de waarde van ‘historische feiten’ beeldend wordt ingeleid.

In een autobiografische terugblik op zijn kinderjaren (*Souvenirs d'enfance, I, La gloire de mon père*) beschrijft de Franse auteur Marcel Pagnol de lerarenopleiding die zijn vader in het republikeinse en gelaïciseerde Frankrijk rond 1900 volgde. De normaalscholen waren als seminaries, vertelt hij, waar de theologie vervangen was door *des cours d'anticléricalisme*. Vooral de lessen geschiedenis waren geschreven vanuit het standpunt van de *vérité républicaine*: de periode van de Revolutie was een idyllische periode, een gouden tijdperk van onderlinge generositeit... Ik begrijp niet, vervolgt de auteur hoe men kon uitleggen hoe deze *anges laïques* zichzelf hebben uitgemoord... En hij eindigt met deze overweging over de geschiedenislessen: “Telle est la faiblesse de notre raison: elle ne sert le plus souvent qu'à justifier nos croyances” (Dit is de zwakte van onze rede: meestal dient ze slechts om onze meningen te rechtvaardigen).

Voor vader Pagnol evenwel liet de geschiedenis er geen twijfel over bestaan dat het optreden van de 'republikeinen' een zegen was voor het land. De 'feiten' van de Revolutie bewezen dat ten volle zoals ook andere 'feiten' even duidelijk aantoonde welk gevaarlijk instituut de Kerk is en was. De geschiedenis dus als rechtvaardiging van het eigen gelijk!

Zijn de feiten die men in zovele documenten kan lezen, dan geen vaste bouwstenen die aan het beeld van het verleden een zekere vastheid geven? De geschiedbeoefening maakte trouwens toch een heel proces van verwetenschappelijking door waardoor haar resultaten 'betrouwbaar' zijn? En verder nog: zou zoals de Amerikaanse senator Pat Moynihan het ooit formuleerde, iedereen wil recht hebben op een eigen opinie maar niet op zijn eigen feiten! (p.93)

In de bijdrage 'Verhaal, werkelijkheid, waarheid' bespreekt Von der Dunk diepgaand de relatie tussen de historische werkelijkheid en het verhaal hierover, wat leidt tot een reflectie over het objectiviteitsvraagstuk en de gebruikte taal. In deze context, waarin een bespreking van de grote coryfeeën van de hermeneutiek en het postmodernisme niet ontbreken, duikt onvermijdelijk de vraag op naar de waarheid van de historische voorstelling. Centraal hierbij staat het inzicht dat wat wij als het 'ware verleden' of de 'historische waarheid' ervaren, altijd een gevolg is van onze standplaats in de tijd en binnen onze hele cultuur. Of anders gezegd: waarheid kan alleen in relatie tot ons bestaan als deel van onze hele persoonlijke existentie binnen onze werkelijkheid en verbeelding (p.86). Huizinga's Middeleeuwen verschillen grondig van die van Le Goff, maar zijn ze daarom minder 'Middeleeuwen'? De persoonlijke betrokkenheid impliceert inderdaad dat elke historische waarheid niet meer dan een momentopname kan zijn, waardevol en verrijkend, maar nooit de uitdrukking van het laatste woord.

Terecht wijst Von der Dunk op een opvallende paradox in wat men 'het geheim van grote geschiedschrijving' kan noemen, namelijk dat de historische waarheid overtuigender wordt naargelang ze ook persoonlijker wordt. Maar wat dan met de zogenaamde harde feiten die men in de bronnen aantreft en de wetenschappelijkheid van de geschiedbeoefening? Uiteraard heeft de historicus hier de gepaste eerbied voor, maar "iedere historicus kan weten dat hij... zodra hij begint te schrijven... op een andere verdieping belandt waar hij regisseur wordt" (p.93). Hij moet rekening houden met de taal, moet zinnen maken enzovoort. Poppers toetsings- en verificatie-eisen schieten hier tekort, omdat het verleden zonder verteller helemaal niet zichtbaar kan worden. Duidelijk moet evenwel zijn en blijven dat dit inzicht geen vrijbrief geeft aan werken die (vaak) vanuit een commerciële bezorgdheid het verleden reduceren tot een relaas vol sensatie, verbeelding en eenvoudige verklaringen. Toegang zoeken tot het echte verleden is "geen leuke Efteling-wandeling of attractieve rijtoer maar een levenslange pelgrimstocht te voet" (p.94).

In de geschiedbeoefening zijn het dus steeds mensen die vanuit een eigen standplaats in ruimte en tijd over hun eveneens spatiotemporeel bepaalde soortgenoten uit het verleden schrijven. Dit inzicht komt als een variatie op hetzelfde thema in een aantal diepgravende hoofdstukken terug. De noodzakelijke perspectivische kijk waaraan geen enkele historicus ontsnapt kleurt af op de door hem gebruikte woorden en begrippen ook die waarover er een consensus lijkt te bestaan. Begrippen als links en rechts in de politiek, de democratie, individualisme en collectivisme, gelijkheid, (on)rechtvaardigheid, de oorlog, het kwaad... hebben duidelijk verschuivende inhoudelijke grenzen die al naargelang de periode aan de beschreven feiten een andere draagwijdte kunnen geven.

Bijvoorbeeld: vanuit een modern streven naar gelijkheid onder de mensen de ongelijkheid binnen het christelijk feodale wereldbeeld aan de kaak stellen, gaat voorbij aan “de paradox van de gelijkheid” waarin, zoals Alexis de Tocqueville het scherp verwoordt, de gelijkheid van alle autonome individuen de deur openzet voor het egoïsme (p.297). Heel knap is Von der Dunk's uiteenzetting over goed en kwaad en over de vraag naar de al dan niet aanwijsbare vooruitgang in het geschiedenisverloop. Een historicus is weliswaar geen rechter, maar dit wil niet zeggen dat hij, in de mate hij inzicht in de geschiedenis wil geven, morele normen naast zich neer kan leggen. Onmiddellijk komt dan de vraag op: welke normen, die van de eigen tijd of die van de besproken periode? Sinds de historisering van maatschappelijke en culturele verschijnselen, voorbereid door het denken van Vico en Herder, in het menselijke denken binnenbrak is deze vraag onontkoombaar. De “historische context” schuift als een scherm tussen onze directe ontmoeting met de figuren en hun werken uit het verleden (p.39). Zeggen dat hier enkel de eigen waardeschaal geldt, maakt de verleden mensen onmondig en verdwaalt in een steriel anachronisme. De historicus moet zich neerleggen bij het betrekkelijke van de eigen standplaats. “Wie hier een definitief slotwoord zoekt, merkt dat Kleio verandert in een sardonisch glimlachende sfinx die ons beduidt: ‘Het was anders’. Heeft de geschiedbeoefening dan nog zin? Natuurlijk, want juist de verworteling van de historicus in zijn tijd en cultuur brengt mee dat zijn zeer persoonlijke waarheidservaring tevens een universele en cognitieve standaard kan weerspiegelen.” (p.87)

Raoul BAUER
(Puurs)

*

HET NAAKTE EN HET VERHEERLIJKTE LICHAAM

Giorgio Agamben, *Naaktheden*, Amsterdam, Sijbolet, 2011, 192 pp. € 22, 95 ISBN 978 94 9111 006 1

Naaktheid is wellicht het centrale thema bij Agamben. Naakt is het lichaam in zijn relatie tot de macht. De ondertitel van *Homo sacer*, zijn meest bekende en in 2002 vertaalde boek, luidt: *De soevereine macht en het naakte leven*. Door de soevereine beslissing wordt het natuurlijke leven (*zoè*) uitgesloten van het politieke bestaan (*bios*). In die uitsluiting blijft de macht betrokken op het leven, dat daardoor als naakt leven ingesloten wordt.

De hier gebundelde essays met de titel *Naaktheden* behandelen op het eerste zicht uiteenlopende thema's zoals schepping en verlossing, het contemporaine, K. (Kafka), leven te midden van schimmen, boulimie of “honger als een os”, de fotografie en vingerafdruk van recidivisten. Niettemin cirkelen ze steeds opnieuw rond de ervaring van het naakte lichaam en rond de kans om aan de schaamte te ontkomen.

Het naakte lichaam is niet zonder meer het blote lichaam. Adam en Eva beseffen hun naaktheid na hun ongehoorzaamheid aan God, wat niet betekent dat ze eerst naakt waren, en zich na het plukken van de boom der kennis daarvan bewust werden. Neen, zegt Agamben, ze waren aanvankelijk omgeven door een lichtend kleed van genade. Ze voelen zich naakt in de ogen van God, nadat ze Hem ongehoorzaam waren geweest. Er is